

**KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR UCHUN TA'LIM
MUASSASALARIDA TA'LIM TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH**

Rahmatova Shirin Nig'mon qizi

*Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Surdopedagogika va
inklyuziv ta'lim kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Bugungi kunda davlatning nogironlarga nisbatan ijtimoiy siyosati hayotning barcha sohalarida, shu jumladan ta'limda teng imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan. Shu sababli, ushbu toifadagi shaxslarni inklyuziv o'qitishni amalga oshiradigan ta'lim tashkilotlarida mavjud muhitni ta'minlash zarurati dolzarbdir. Mazkur maqolada ko'zi ojiz bolalarni tarbiyalashda ushbu muammoning qisman yechimi ularni o'quv materialini tushunishga yordam beradigan va kompensatsion funktsiyani bajaradigan maxsus yaratilgan relyef-grafik vositalar yordamida axborot almashinuviga kiritishdir.

Kalit so'zlar: maxsus ta'lim ehtiyojlari, inklyuziv ta'lim, ko'rish buzilishi, ko'r, mavjud ta'lim muhiti, kompensatsiya, tuzatish, relyef qo'llanmalari.

Yangi O'zbekistonning zamonaviy ta'lim tizimi ta'limning barcha sohalariga e'tibor qaratadi shu qatorda nogiron bolalarni o'qitish va tarbiyalash uchun yangi sharoitlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim doirasida turli darajadagi zo'ravonlikni rivojlantirishda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan bolalar tobora ko'proq ta'lim tashkilotlari tizimiga kiritilmoqda. Ushbu toifadagi talabalarning maxsus ta'lim ehtiyojlari umumiy tipdagi ta'lim muassasalari sharoitida ularning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Vizual nuqson tashqi dunyoni idrok etish va idrok etishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, vizual ma'lumot olish imkoniyatini cheklaydi yoki yo'q qiladi, bu tashqi dunyoning qonunlari va sabab-oqibat o'zaro ta'sirini tushunish va tushunish sifatiga ta'sir qiladi. Ko'rish nuqsoni bo'lgan kompensatsion mexanizmlar bilish jarayonini ta'minlaydigan tashqi dunyoning ob'ektlari va hodisalari to'g'risidagi ma'lumotlarni idrok etishda saqlanib qolgan analizatorlardan foydalanishga yordam beradi.

O'quv materialini bilish va tushunish jarayoni aqliy mehnatning eng murakkab turlaridan biridir. Ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarda ushbu ishning samaradorligi birlamchi bilan bilvosita bog'liq bo'lgan kognitiv jarayonlarning ikkilamchi buzilishlari tufayli kamayadi va o'sib borayotgan yosh ehtiyojlaridan sezilarli darajada orqada qoladi. Noqulay tendentsiyalarni qaytarish uchun ushbu toifadagi bolalar tomonidan ma'lumotni tushunish samaradorligini (tezligini) va sifatini keskin oshirish kerak.

Inklyuziv amaliyotning unchalik uzoq bo'lmagan davrida to'plangan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalari o'qituvchilari ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar bilan ishlashda va o'quv materiallarini o'zlashtirishda "vaqtinchalik yechimlarni" topishda katta qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Oddiy ko'rish qobiliyatiga ega bolalar uchun mo'ljallangan didaktik qo'llanmalar vizual analizator funksiyalari buzilgan bolalar tomonidan ma'lumotlarning to'liq o'zlashtirilishini ta'minlamaydi. Ko'zi ojiz bolalar tomonidan ko'rinishni idrok etishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun didaktik materiallarning sifatini tubdan o'zgartirish, ulardagi ma'lumotlarning mavjudligini oshirish kerak.

Ma'lumki, pedagogikada mavjudlik printsipli, birinchidan, talaba uchun o'rganilayotgan ob'ekt bo'yicha barcha ma'lumotlarning mavjudligini, ikkinchidan, turli xil o'quv vositalarining mavjudligini, uchinchidan, materialni assimilyatsiya qilish, tushunish va uni taqdim etishning turli shakllarini tanlash imkoniyatini o'z ichiga oladi. Ko'rish qobiliyati buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich maktab o'quvchilarini o'qitish, o'qitish va rivojlantirishda ushbu printsiplni amalga oshirish ta'lim ergonomikasiga asoslangan holda mumkin.

Pedagogik ergonomika pedagogik nazariya va amaliyotning yo'nalishlaridan biri bo'lib, u, xususan, talabalarga ma'lumot taqdim etish shakllarini yaxshilashga qaratilgan. Yoshi va psixofizik xususiyatlari tufayli ko'rish qobiliyati buzilgan bola ma'lumot olish muammosini hal qilishda alohida yondashuvga muhtoj.

Umumiy ko'rish qobiliyati cheklangan va vizual analizatorning yengil funktsional kamchiliklari bo'lgan bolalarni o'qitadigan va tarbiyalaydigan maxsus va umumiy ta'lim muassasalarida bolalar ta'lim sub'ektlari sifatida ma'lumot olish shakllarini tanlash va birlashtirish huquqiga ega bo'lishlari kerak. L. S. Vigotskiyning kompensatsiya haqidagi nazariyasiga asoslanib, u yoki bu buzilish nafaqat bolaning rivojlanishi uchun minus, balki tananing zaxira imkoniyatlarini yangilash ko'rinishidagi ortiqcha hamdir. Vizual buzilishlar holatlarida bunday ortiqcha kompensatsion jarayonlarning rivojlanishini ta'minlaydigan va L. S. Vigotskiyning ta'rifiga ko'ra "*vaqtinchalik yechimlar*" bo'lgan saqlanib qolgan analizatorlarning (*taktil, eshitish, kinestetik*) rivojlanishi hisoblanadi [2].

Ko'zi ojizlar toifasiga kiruvchi va strabismus va ambliyopiya bilan og'rigan bolalarda (*ko'rish qobiliyati zaif odamlarning umumiy guruhida ko'pchilikni tashkil qiladi*) ko'rish tizimida yetakchi bo'lib, buzilgan vizual analizator qoladi, uning ortiqcha ishlashi vizual kasallikning rivojlanishiga va ko'rishning yanada yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, O. L. Alekseyev, L. I. Solntseva va boshqalarning fikricha ko'rish buzilishi bilan hissiy yetishmovchilik, ko'pincha kiruvchi ma'lumotlarning katta oqimi bitta saqlangan analizatorga, asosan eshitish qobiliyatiga o'tishiga olib keladi, chunki u doimiy tayyor va boshqalardan

farqli o'laroq, maxsus sozlash va ishga tushirishni talab qilmaydi. Ushbu tendentsiya muqarrar ravishda ortiqcha yuk va eshitish analizatori muammosiga olib keladi.

O'quv jarayonida ergonomik yondashuvga rioya qilishning pedagogik shartlaridan biri bu o'quv jarayoni sub'ektlarining charchoq darajasini oldini olish va kamaytirishga imkon beradigan usul va vositalardan foydalanish va ko'rish qobiliyati buzilgan talabalar bo'lsa, analizatorning haddan tashqari yuklanishi muqarrar, ergonomizatsiya usullarini hisobga olgan holda maxsus didaktik qo'llanmalarni ishlab chiqish alohida ahamiyatga ega, bu sezgirlikning ayrim turlariga yukni kamaytiradi va kognitiv faoliyat jarayonida o'quvchilarning mahsuldorligining keskin o'sishiga erishadi.

Maxsus psixologiya va pedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarga asoslanib, biz modal signalizatsiya bilan didaktik va ko'rgazmali vositalardan o'rta va yengil ko'rish qobiliyati buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich maktab o'quvchilarini o'qitishda eng oqilona va samarali foydalanish to'g'risida xulosaga keldik [4]. Vizual va taktil signallar orqali vizual ma'lumotni takroriy idrok etish analizatorlarni tushirish uchun haqiqiy sharoit yaratadi [1, 45-b]. Teginish tuyg'usidan foydalanish buzilgan vizual analizatoridan olingan ma'lumotlarni to'ldirish va to'ldirishga yordam beradi, bu esa ob'ektlar va hodisalarning yetarli tasvirlarini tushunish va shakllantirishga yordam beradi.

Shunday qilib, ko'rish qobiliyati cheklangan shaxslarni inklyuziv ta'limning eng muhim vazifalaridan biri bu ko'rish qobiliyati cheklangan bolalarni o'qitish va tarbiyalash, taktil va relyef-grafik qo'llanmalar, ta'lim ergonomikasi talablariga va ko'rish qobiliyati zaif bolalarning ta'lim ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim muassasalarini ta'minlashdir.

Pedagogik va maxsus ta'lim kafedra o'qituvchilari rahbarligida talabalar maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi ko'rish qobiliyati cheklangan shaxslarni taktil va relyef-grafik qo'llanmalar bilan o'qitish va tarbiyalashni amalga oshiradigan ta'lim muassasalarining ehtiyojlarini o'rganishdi [3]. Ishlab chiqilayotgan qo'llanmalarining mazmunini tanlash uchun nogiron o'quvchilar uchun davlat ta'lim standartining talablari, shuningdek, ko'rish qobiliyati cheklangan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va tuzatish bo'yicha o'quv dasturlari tahlil qilindi, relyef-grafik va taktil kitoblarning didaktik vazifalari aniqlandi. Tarkibni sinchkovlik bilan tahlil qilish va haptizatsiya va tiflografiya talablari va qoidalarini hisobga olgan holda, maxsus kompyuter texnologiyalari va apparat kompleksidan foydalangan holda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun taktil kitoblar va yosh o'quvchilar uchun relyef-grafik qo'llanmalar ishlab chiqarishga imkon berdi.

Relief-grafik didaktik vositalar va qo'llanmalardan faol foydalanish axborot bilan ishlash sohasidagi ko'rish nuqsonlarini sezilarli darajada qoplaydi va shuning uchun ko'zi ojizlar uchun o'quv jarayonini osonlashtiradi va samaraliroq qiladi. Shunday

qilib, ta'lim muassasalarini ko'rish qobiliyati cheklangan bolalarni o'qitish va tarbiyalashning maxsus vositalari bilan ta'minlash qisman maxsus pedagogika va integratsion ta'lim jarayonlarining eng muhim vazifalaridan birini hal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Денискина, В. З. Подготовка незрячего ребенка к пониманию рельефных картинок. [Текст] / Тактильная картинка в жизни незрячего ребенка. Материалы межрегионального семинара. - Н. Новгород: 2003. - с. 3.
2. Выготский, Л.С. Собрание сочинений / Л.С. Выготский. - М.: Директ-Медиа, 2008. - Т. 6. - 815 с. - ISBN 978-5-4460-2079-9 ; То же [Электронный ресурс]. - URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=81402>
3. Лесневский, Ю. Ю., Одинокова, Н. А. Тактильная картинка в жизни незрячего ребенка. Материалы межрегионального семинара. - Н. Новгород : 2003. - с. 25.
4. Окулова, Л.П. Эргономика образования как теория проектирования системы «Человек-Образовательная знаковая среда» // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 3–3.
5. R.SHомахмудова “Ko’rishda nuqsoni bo’lgan bolalar inkluziv ta’limi” Toshkent YuNESKO 2005 yil (ilmiy maqola).
6. R.SHомахмудова “Ko’zi ojiz kishilarni uy ro’zg’or tutishga o’rgatish”. Toshkent 1999 yil.